

Problém tzv. nejstarší české věty¹

Robert Dittmann

0. Je možné spekulovat, že informace o tzv. nejstarší české větě z poč. 13. st. na zakládací listině kapituly litoměřické, datované k r. 1057, je jednou z mála, která se maturantům, již nesměřují studovat bohemistiku, vryje trvaleji do paměti: je tu superlativ a je to informace zajímavá. Avšak stejně jako v případě nabodenička² není bezproblémová, což se pokusím ukázat v příspěvku. Předně při hledání nejstarší české věty se berou v úvahu jen rozvíte dvojčlenné věty (s obsazenými obligatorními pozicemi), odhlíží se od skutečnosti, že v litoměřickém přípisku jde o souvětí, a ignorují se jiní kandidáti na nejstarší větu, potažmo souvětí. Navíc se lze setkat s až neuvěřitelnou variantností při reprodukci litoměřického přípisku v sekundární literatuře.

1. Kdybychom se při hledání nejstarší české věty omezili na jakékoli české dvoučlenné věty, je možné, že by se našly mezi glosami psanými latinkou. Starých glosovaných rukopisů jsou totiž známy stovky,³ např. jen v knihovně pražské kapituly se nachází přes 200 glosovaných textů.⁴ Známé Jagičovy glosy (snad z poč. či pol. 12. st.)⁵

¹ Příspěvek vznikl v rámci grantu GA ČR P406/11/0861 *Kenaanské glosy ve středověkých hebrejských rukopisech s vazbou na české země*.

² Pleskalová, J.: Jan Hus a nabodenička. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.): *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Ústav pro jazyk český AV ČR. Praha 2005, s. 286.

³ Srov. Nechutová, J. – Šlosar, D. – Večerka, R.: *Čítanka ze slovanské jazykovědy v českých zemích I*. UJEP. Brno 1982, s. 5.

⁴ Skála, E.: Lexikographie in Böhmen im 14.–19. Jahrhundert. *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slavische Studien*, 1 (6), 1994, s. 3.

⁵ Dřívější paleografická datace Spunarova, viz Vintr, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Glossen des 12. Jahrhunderts in der Bibel Sign. 1190 der Nationalbibliothek in Wien (sog. Jagić-Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 32, 1986, s. 80. Tak i Večerka, R. – Šlosar, D. – Dvořák, J. – Malčík, P.: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Host. Brno 2009, s. 34. Na poč. 12. st. je klade Vintr, J.: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte*. Otto Sagner. München 2005, s. 148. Do „11. až 12. st.“ je kladou Šlosar, D. – Pleskalová, J.: *Čeština stará raná*. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. NLN. Praha 2002, s. 91. Stejně tak i Hladká, Z. Lexikografie. In: Pleskalová, J. – Krčmová, M. – Večerka, R. – Karlík, P. (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia. Praha 2007, s. 165. K většímu stáří Jagičových glos nejnověji Vintr, J.: Glosa

a Paterovy glosy (z 1. pol. 12. st.)⁶ obsahují vedle českokirkevněslovanských lexikálních jednotek i české,⁷ mezi nimiž jsou i určité slovesné tvary, např. *metase ze* (= *metáše šá*) k lat. *iactabatur*⁸ a dále *zuiczet ... ze* (= *sviečt šá*) k lat. *rutilat* v Jag. glosách nebo *uifcoci* (= *vyskoči*) za *prosilivit* v Paterových.⁹ Do 30. 1. 12. st., tj. stále hluboko před dobu litoměřického přípisku, spadají i tzv. glosy olomoucké, mezi nimiž jsou rovněž určité slovesné tvary: *pokazahom* (= *pokázachom*), *mimopuštíhom* (= *mimopustichom*).¹⁰ Některé tyto glosy ale nemají obsazeny všechny obligatorní valenční pozice.

ke grafice Jagičových a Paterových glos. In: Čornejová, M. – Rychnovská, L. – Zemanová, J. (eds.): *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902), 23.–25. září 2010*. Host – MU. Brno 2010, s. 43; v této studii zpřesňuje poznatky o počtu rukou, a tím potenciálně i chronologických vrstvách v obojích glosách. Glosu *metáše s' ä* měl zapsat mladší glosátor, glosu *sviečt šá* starší glosátor.

⁶ Vintr, J.: Glosa ke grafice Jagičových a Paterových glos. In: Čornejová, M. – Rychnovská, L. – Zemanová, J. (eds.): *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902), 23.–25. září 2010*. Host – MU. Brno 2010, s. 46.

⁷ Vintr, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Glossen des 12. Jahrhunderts in der Bibel Sign. 1190 der Nationalbibliothek in Wien (sog. Jagić-Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 32, 1986, s. 106, a Večerka, R. – Šlosar, D. – Dvořák, J. – Malčík, P.: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Host. Brno 2009, s. 34–35. Jako „staroslověnské, resp. česko-staroslověnské“ charakterizuje glosy Hladká, Z. Lexikografie. In: Pleskalová, J. – Krčmová, M. – Večerka, R. – Karlík, P. (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia. Praha 2007, s. 165. Mezi českosl. památky je řadí Mareš, F. W. *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Wilhelm Fink. München 1979, s. 13.

⁸ Vintr r. 2005 sice uvádí *iactabat*, ale ve své dřívější edici čte správně *iactabatur*. Viz Vintr, J.: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte*. Otto Sagner. München 2005, s. 148, a Vintr, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Glossen des 12. Jahrhunderts in der Bibel Sign. 1190 der Nationalbibliothek in Wien (sog. Jagić-Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 32, 1986, s. 90.

⁹ Schaeken, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Patera-Glossen (St. Gregor-Glossen, Prager Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 35, 1989, s. 177.

¹⁰ Flodr, M.: Glosy olomoucké. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 5, 1956, řada historická C, s. 50; Večerka, R. – Šlosar, D. – Dvořák, J. – Malčík, P.: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Host. Brno 2009, s. 35. Podle dřívější datace byly řazeny do 1. pol. 13. st. – viz Patera, A. Staročeské glosy XIII století v kapitulní knihovně v Olomouci. *Časopis Musea Království českého*, 61, 1887, s. 119. Flajšhans, V.: *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl I. Prolegomena a texty*. F. Bačkovský. Praha 1903, s. 69, uvádí jejich dataci dokonce kol. 1270.

2. I když bychom však zůstali u přípisků a dvojčlenných vět s vyjádřeným podmětem a obsazenými obligatorními valenčními pozicemi, je možné prvenství onoho litoměřického zpochybnit poukazem na možné čtení přípisku (nebo snad komentující glosy?) z 11. st.¹¹ v nejstarším dochovaném rukopise z majetku břevnovského kláštera, tj. dnes rukopisu pražské kapitulní knihovny se sign. A 156. Nejasná dvě grafická slova jsou zapsána na f. 16r: *strahotelnu tacii*.¹² Bylo navrženo (V. Konzalem) hypotetické čtení *Strachotě* (tj. k Metodějovi) *lnú tací* jako českocírkevněslovanské,¹³ ale není vyloučeno ani to, že Strachota tu neznamená Metoděje. Hláskosloví, morfologie i syntax zcela odpovídají pračeštině a ani identifikace s Metodějem by tu vlastně nemusela být na překážku, neboť antroponymum Strachota jako „překlad“ osobního jména Metoděj fungovalo na českém území dlouhá staletí.

3. Jen o něco mladší kandidát, téměř dvojčlenná věta, se nachází v již zmíněných Paterových glosách. Před Havránkovým *Vývojem spisovné češtiny* z r. 1936, v němž je, pokud vím, poprvé litoměřickému přípisku přiznáno prvenství stáří, a to slovy „nejstarší celá věta česká“,¹⁴ bylo v literatuře za nejstarší českou větu považováno jedno místo z Paterových glos zapsané *luta oteuznefena naduta otdu*, tj. [mysl] l' útá ote vzneseňa nadutia otdu,¹⁵ stojící za lat. [mens] effera ab elationis

¹¹ Na pokusy o přesnější dataci v rámci 11. st. Hledíková rezignovala – srov. Hledíková, Z.: Nejstarší břevnovský rukopis. In: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (vyd.) *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Karolinum. Praha 1993, s. 48.

¹² Na tohoto kandidáta na nejstarší českou větu upozornil v diskusi na konferenci kolega M. Vepřek, jemuž tímto vyslovuji dík.

¹³ Hledíková, Z.: Nejstarší břevnovský rukopis. In: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (vyd.) *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Karolinum. Praha 1993, s. 47–48.

¹⁴ Havránek, B. *Vývoj spisovného jazyka českého*. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Sfinx, B. Janda. Praha 1936, s. 21.

¹⁵ V prepisu Flajšhansové – Flajšhans, V.: *Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny*. Česká grafická unie. Praha 1924, s. 130. Dnešní transkripce této pč. glosy by byla zřejmě *ote vzneseňá nadutá* (genitiv za lat. ablativ), novočesky doslovně *z nadutosti povýšení*. Večerka, R. – Šlosar, D. – Dvořák, J. – Malčík, P.: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Host. Brno 2009, s. 34, prepisují *lútá ote vzneseňá naduta otdu*. Podle Mareše bylo původně *otesmesena* – Mareš, F. W. *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Wilhelm Fink. München 1979, s. 216. Srov. též Schaecken, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Patera-Glossen (St. Gregor-Glossen, Prager Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 35, 1989, s. 176–177.

fastu detumuit. S odkazem na tuto údajně nejstarší českou větu je možné se setkat ještě i v nové zahraniční slavistické literatuře.¹⁶

4. Litoměřickému přípisku by mohlo zůstat alespoň prvenství českého souvětí. Ale i zde je nadějný protikandidát, snad až o století starší, odpovídající kritériu dvoučlenná věta s obsazenými obligatorními pozicemi. Upozornil na něho poprvé R. Jakobson jako na „*une curieuse citation tchèque*“.¹⁷ Jedná se o překlad části biblického verše ve spisech francouzského talmudisty Josefa Kary (zemř. ve 30. l. 12. st.), zapsaný hebrejským písmem, ale česky, který „*aurait probablement pu reculer d'un siècle la date de la plus ancienne inscription d'une phrase tchèque*“.¹⁸ Ačkoli na tohoto kandidáta Jakobson několikrát upozornil,¹⁹ v klasických příručkách vývoje spisovné češtiny o tom není ani zmínky. S touto větou v Karově komentáři vyvstává ale několik potíží, proto je možné prozatím mluvit jen o kandidatuře na nejstarší české souvětí. Potíže se týkají konsonantického zápisu, přítomnosti vokalizace, lokalizace verše, transkripce, nedochovanosti rukopisů a absence kritického vydání Karova komentáře včetně zjištění nejstarších rukopisů a jejich datace. Jako první toto souvětí v Karově komentáři otiskl zřejmě A. Harkavy z petrohradského rukopisu,²⁰ jenž je v současné době datován orientačně na konec 13. st.,²¹ ale porušenost zápisu svědčí o tom, že glosa je jistě starší. K těmto obtížím přistupuje i skutečnost, že aškenázské opisy Karova komentáře, soudě podle knihy Job,²² jsou nejméně spolehlivé.

¹⁶ Schenker A. M.: *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. Yale University Press. New Haven – London 1995, s. 238.

¹⁷ Jakobson, R.: L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires. *Le Monde Slave*, 4, 1937, s. 357.

¹⁸ Jakobson, R.: L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires. *Le Monde Slave*, 4, 1937, s. 357.

¹⁹ Jakobson, R.: L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires. *Le Monde Slave*, 4, 1937, s. 357; Jakobson, R.: R. The City of Learning. *American Hebrew*, 5th December 1941, s. 7; Jakobson, R.: Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské. In: Matějka, L. (ed.): *Kulturní sborník ROK*. Moravian Library. New York 1957, s. 40; Jakobson, R. – Halle, M.: The term *Canaan* in medieval Hebrew. In: Rudy, S. (ed.): *Roman Jakobson. Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Part Two. Medieval Slavic Studies*. Mouton. Berlin – New York – Amsterdam 1985, s. 883.

²⁰ Srov. Harkavy – Гаркави, А. Я.: Объ языкѣ Евреевъ жившихъ въ древнее время на Руси и о славянскихъ словахъ встрѣчаемыхъ у еврейскихъ писателей. бѣ типографіи императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ 1865, s. 27, a Harkavy, A.: היהודים ושפת הסלאווים. Romm. Vilna 1867, s. 48.

²¹ Za informaci děkuji Mgr. D. Polakovičovi z Židovského muzea v Praze.

²² Fudeman(ová), K.: The Linguistic Significance of the Le'azim in Joseph Kara's Job Commentary. *The Jewish Quarterly Review*, 93, 2003, s. 401.

Harkavy²³ toto souvětí reprodukuje s vokalizací a s jiným rozdělením slov: טוֹלִיקוּ בּוֹדִי כְּטַטִי אֲנִימִסָּא אִי נִפְיָצוּ. Později se Harkavyho²⁴ reprodukce liší u dvou samohláskových znaků: טוֹלִיקוּ בּוֹדִי כְּטַטִי אֲנִימִסָּא אִי נִפְיָצוּ. Harkavy přepisuje *toliko budi stati anmisa i nepeci* a smysl vysvětluje tamtéž jako „a не бойся и не тужи“²⁵, vztahovat se má k Joz 1,18. Ještě v 19. st. reprodukuje souvětí Grünwald;²⁶ mezery mezi slovy vkládá jinak a v samohláskách kombinuje obě Harkavyho znění, navíc mění jednu samohlásku a místo *alef* má jednu *jod*:²⁷ טוֹלִיקוּ בּוֹדִי כְּטַטִי אֲנִימִסָּא אִי אִינִי פִיָצוּ. Přepisuje: *toliko budi státý a nemě sa jiné péci*. (Autentické znění petrohradského rukopisu²⁸ je ovšem následující: טוֹלִיקוּ בּוֹדִי כְּטַטִי אֲנִימִסָּא אִי נִפְיָצוּ.) Jakobson s pomocí F. Trávníčka přepisuje doklad nejprve takto: *Toliko budi státý a nejměj sä jiné péci*.²⁹ V hebrejském zápisu טוֹלִיקוּ בּוֹדִי כְּטַטִי אֲנִימִסָּא אִי אִינִי פִיָצוּ. Jakobson – Halle transkribují bez protetického (příp. hiátového) *j*-, tedy *iné, neměj*.³¹ V ruském rukopise uchovaném in Roman Jakobson Papers (MC72, box 16, folder 68) na MIT v Cambridgi Jakobson druhou část tohoto souvětí, přepsanou *a neměj sä iné péci*, komentuje podrobněji. Uvádí vokalizovanou podobu אִינִי פִיָצוּ אֲנִימִסָּא אִי וּפְיָצוּ a rozebírá syntax věty: neutrum *iné* závisí na určitém slovese, příklonka *sä* z infinitivu *péci sä* stojí na očekávaném místě po prvním přízvučném slovu. Doklady reflexivního pasiva jsou podle Jakobsona v tomto překladu (a v glosách *po mém obznamenání sä, v zameskání sä*) „пожалуй единственные примеры гебраизации чешского языкового мате-

²³ Гаркави, А. Я.: Объ языкѣ Евреевъ жившихъ въ древнее время на Руси и о славянскихъ словахъ встрѣчаемыхъ у еврейскихъ писателей. бѣ типографіи императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ 1865, s. 27.

²⁴ Harkavy, A.: היהודים ושפת הסלאוויים. Romm. Vilna 1867, s. 48.

²⁵ Nad grafémem *й* jsou v tisku dvě tečky.

²⁶ Grünwald, M.: Staročeské glossy z X.–XIII. století. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 2, 1893, s. 346.

²⁷ V přepisu znění אִינִי פִיָצוּ zde nemůžu vyloučit אִינִי, kvůli horší čitelnosti tisku.

²⁸ St. Peterburg, Russian National Library Evr I 21, f. 75a.

²⁹ Jakobson, R.: L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires. *Le Monde Slave*, 4, 1937, s. 357.

³⁰ Jakobson, R. – Halle, M.: The term *Canaan* in medieval Hebrew. In: Rudy, S. (ed.): *Roman Jakobson. Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Part Two. Medieval Slavic Studies*. Mouton. Berlin – New York – Amsterdam 1985, s. 883.

³¹ Jakobson, R. – Halle, M.: The term *Canaan* in medieval Hebrew. In: Rudy, S. (ed.): *Roman Jakobson. Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Part Two. Medieval Slavic Studies*. Mouton. Berlin – New York – Amsterdam 1985, s. 883.

риала в ханаанских глоссах.“³² Později přepisuje Jakobson³³ reflexivní částici jako *sa*. Kupfer – Lewicki transkribují **toliko budi stati anemisa i nepece*,³⁴ což je řešení slavisticky nepřijatelné.

Odkaz na Joz 1,8 užil Jakobson asi i při své přednášce v Československu r. 1957.³⁵ Brod³⁶ ovšem reprodukuje českou transkripci nesmyslně.

5. V Karových spisech se nachází ještě jeden známý kandidát na českou jednoduchou větu s obsazenými obligatorními pozicemi, i když ten je v některých rukopisech, zdá se, silně poškozen. V petrohradském rukopise Firkovičově, z něhož v 19. st. čerpal A. Harkavy,³⁷ je zapsán v komentáři k Izaiášovi, vzniklém původně asi před r. 1105,³⁸ v konsonantickém zápisu takto: יִכְרֵא: בְּנִיקִי: נִכְרֵא. V jiném rukopise, který měl v 19. st. k dispozici A. Geiger, je zapsán podobně a zdá se, že méně zkomoleně: אֲנִיסָּא פּוּסָּק. Kupfer – Lewicki na pokus o interpretaci

³² Bláha, O. – Dittmann, R. – Komárek, K. – Polakovič, D. – Uličná, L.: Roman Jakobson's unpublished study on the language of Canaanite glosses. In: *Jews and Slavs*, 2012, v tisku.

³³ Jakobson, R.: Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské. In: Matějka, L. (ed.): *Kulturní sborník ROK*. Moravian Library. New York 1957, s. 40.

³⁴ Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 109.

³⁵ Srov. Brod, L.: Jazykozpytná studie. Hebrejščina – aramejščina – jidiš – ivrit a čeština. *Věstník Židovských náboženských obcí v Československu*, 23, 1961, s. 10.

³⁶ Brod, L.: Jazykozpytná studie. Hebrejščina – aramejščina – jidiš – ivrit a čeština. *Věstník Židovských náboženských obcí v Československu*, 23, 1961, s. 10.

³⁷ Srov. Гаркави, А. Я.: Объ языкѣ Евреевъ жившихъ въ древнее время на Руси и о славянскихъ словахъ встрѣчаемыхъ у еврейскихъ писателей. бѣ типографіи императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ 1865, s. 28.

³⁸ Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 105.

³⁹ Cit. dle Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 110.

⁴⁰ Cit. dle Гаркави, А. Я.: Объ языкѣ Евреевъ жившихъ въ древнее время на Руси и о славянскихъ словахъ встрѣчаемыхъ у еврейскихъ писателей. бѣ типографіи императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ 1865, s. 28, a Harkavy, A.: היהודים ושפת הסלאוויים. Romm. Vilna 1867, s. 136. Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 115, tisknou v pořadí chybném: אֲנִיסָּא פּוּסָּק, i když přepisují slovosledně správně: *pųsg 'n's'*.

obou zápisů, tj. Harkavyho a Geigerova, rezignují,⁴¹ ale snad neprávem. V Českém ekumenickém překladu zní překlad části Iz 49,20: *Toto místo je mi těsné! Dej mi prostor, ať mám kde sídlit*, v Kralické bibli (kritickém otisku) *Těsné mi jest toto místo, ustup mi, abych bydliti mohl*. Karův komentář je připojen k poslední části verše. Čtení Geigerova rukopisu bychom mohli interpretovat jako *pust' nás* (jedinou emendací v zápisu je *-t za -k*, obě neznělé okluzivy). Předpokladem by bylo odpadnutí *-i* v 2. sg. imperativu vzoru *prosití* a proběhnutí genitivu-akuzativu u zájmena *my*, obojí je dobře představitelné,⁴² a čtení s pl. místo sg. v biblickém textu. (Dalším problémem je neznámá datace Geigerova rkp., jakož i otázka, kdy se slovanské glosy do Karových komentářů dostaly.) V české Chebské bibli se k témuž místu Iz 49,20 nachází komentář zapsaný פּוּמְכְנִי סָא,⁴³ čitelný jako *pomkni sa*.⁴⁴ Kupfer – Lewicki dokumentují, že Kara studoval ve Špýru, kde mohli být i slovanští žáci mj. z Čech, a že některé slovanské glosy mohou pocházet od Jicchaka b. Mordechaje z Čech.⁴⁵ Otázka sice zatím nemůže být definitivně rozřešena, ale jako pravěpodobnější se jeví znění *pomkni ša*. Zápis odpovídající zhruba tomuto čtení se vyskytuje u Harkavyho jen o několik slov dál: פּוּמְכְנִי סָא.⁴⁶ M. Grünwald uvádí tuto glosu s vokalizací a dohromady, navíc s písmenem jod (פּוּמְכְנִי סָא) a čte ji jako imperativ *pomekni sa* s údajným významem „vyhni se“.⁴⁷

⁴¹ Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 115: „Zarówno zapis rękopisu Firkowicza, jak i zapis rękopisu monachijskiego jest tak silnie zniekształcony, że nie można się pokusić o ich odcyfrowanie.“

⁴² Pro stč. uvádí Dostál imperativní podoby 2. sg. bez *-i* jako častější – Dostál, A.: *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 2. část. Časování*. SPN. Praha 1967, s. 31. Šlosar datuje genitiv-akuzativ u zájmen *my*, *vy* „už v nejstarší době“ – Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN. Praha 1986, s. 180.

⁴³ Sadek, V.: *Chebská bible – popis, rozbor a text s překladem části dosud nepublikovaného komentáře k haftarot (Genesis)*. FF UK. Praha 1956 (nepubl. dipl. práce), s. 73.

⁴⁴ Takto přepisují Sadek, V. – Heřman, J.: České glosy v rukopise Chebské bible. *Minulostí Západočeského kraje*. Krajské nakladatelství. Plzeň 1962, s. 13.

⁴⁵ Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 106–107.

⁴⁶ Harkavy, A.: היהודים ושפת הסלאוויים. Romm. Vilna 1867, s. 136.

⁴⁷ Grünwald, M.: Staročeské glossy z X.–XIII. století. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 2, 1893, s. 347. Toto Grünwaldovo čtení (*pomekni sa*) uvádí prostřednictvím Kupfera – Lewického i StČs s. v. *pomknúti šě*, ale jako jediný a nejspíš – jak signalizováno otazníkem – doklad na tento význam.

6. Zdá se, že snad nejstarší kandidát na českou dvoučlennou větu (ovšem bez některých obligatorních doplnění) se nachází v hebrejských spisech jiného francouzského talmudisty Rašiho (zemř. 1105), učitele Josefa Kary. Z několika známých slovanských glos v jeho rukopisech je jedna, z hamburského rukopisu, slovesem v imperativu, vztahuje se k Ex 25,18 a zní podle Harkavyho פּוּמְכְנִי, tj. nemá vokalizaci. Později ji reprodukuje Grünwald⁴⁸ ve vokalizovaném zápisu פּוּמְכְנִי, přepsaném *pripoj* (tj. vlastně *pr'ipoj*).⁵⁰ Není však jasné, z jaké doby hamburský rukopis pochází,⁵¹ zda opravdu vokalizaci doplnil až Grünwald a kdy se tam slovanská glosa dostala. Bez udání zdroje zmiňuje tuto glosu k Ex 25,18 u Rašiho v nevokalizované podobě také P. Rieger,⁵² ale nepochopitelně jako doklad staré němčiny: פּוּמְכְנִי transkribuje dvojím způsobem (*verbûwen, verpâwen*), i když pro to není důvod: 1. Pro takovou transkripci nepodává hebrejský zápis oporu. 2. Německé výrazy nejsou ve 2. os. sg. (což komentované slovo v Ex 25,18 i předpokládaný imperativ *pr'ipoj* je). 3. Starofrancouzský ekvivalent u Rašiho zní *soldir*, které Rieger překládá fr. *soudre* a něm. *löten* „svařovat“. I některé další Riegerovy interpretace kenaánských glos jsou chybné. 4. Čtení *pr'ipoj* bezvadně odpovídá hebrejskému zápisu, koresponduje s francouzskou glosou i s obvyklou referencí spojení לָשׁוֹן כּוּנֵן ke slovanštině. Přesto musíme tuto glosu považovat jen za potenciálně nejstarší českou dvoučlennou větu: není jasné, zda je přímo česká, ani kdy se do Rašiho komentářů dostala, neboť textologické studium verzí Rašiho komentářů je i dnes v počátcích.⁵³ Někteří badatelé vyslovili – zřejmě předčasný – názor, že v původních Rašiho spisech nejsou žádné slovanské glosy⁵⁴

⁴⁸ Harkavy, A.: היהודים ושפת הסלאוויים. Romm. Vilna 1867, s. 134.

⁴⁹ S odkazem na Berlinerovo vydání Rašiho komentáře.

⁵⁰ Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956, s. 274, ji uvádějí jen v dodatcích z Grünwalda, jinak je jim neznáma.

⁵¹ Podle ústního sdělení Mgr. D. Polakoviče z Židovského muzea v Praze je kladen do pol. 13. st., ale glosa, začleněná do textu, je starší.

⁵² Rieger, P.: לָשׁוֹן כּוּנֵן = die Sprachen Deutschlands. *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 80, 1937, s. 300.

⁵³ Kearney, J.: *Rashi – Linguist despite Himself. A Study of the Linguistic Dimension of Rabbi Solomon Yishaq's Commentary on Deuteronomy*. T & T Clark International. New York – London 2010, s. 25.

⁵⁴ Berliner, A.: *Beiträge zur Geschichte der Raschi-Commentare*. Eduard Rosenstein. Berlin 1903, s. 14; Kaddari, M. Z.: Rashi as Grammarian. In: Skolnik, F. – Berenbaum, M. (eds.): *Encyclopaedia Judaica. Second edition. Volume 17. Ra-Sam*. Macmillan Reference and Keter Publishing House. Detroit – New York – San Francisco – New Haven – Waterville – London 2007, s. 103.

a byly doplněny až při tradování. Podle jiných se naopak některé slovanské glosy nacházely už v původních Rašiho komentářích.⁵⁵

7. Ovšem i s přípisem na zakládací listině kapituly litoměřické jsou spojeny některé problémy. Jeho znění, jak jsou podána v sekundární literatuře, se totiž výrazně liší, mj. ve vokalické kvantitě, jotaci, čtení pádové koncovky, rekonstrukci s/š u propria Ploskovice, velkých písmenech, vokalizaci prepozice či transkripci měkkých konsonantů. Je proto třeba se zamyslet jednak nad transkripčními zásadami, jednak nad správností rekonstrukce. Takový rozbor by však přesáhl prostor vymezený tomuto příspěvku.

Literatura

- Berliner, A.: *Beiträge zur Geschichte der Raschi-Commentare*. Eduard Rosenstein. Berlin 1903.
- Bláha, O. – Dittmann, R. – Komárek, K. – Polakovič, D. – Uličná, L.: Roman Jakobson's unpublished study on the language of Canaanite glosses. In: *Jews and Slavs*, 2012, v tisku.
- Brod, L.: Jazykozpytná studie. Hebrejščina – aramejščina – jidiš – ivrit a čeština. *Věstník Židovských náboženských obcí v Československu*, 23, 1961, s. 10–11.
- Dostál, A.: *Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 2. část. Časování*. SPN. Praha 1967.
- Flajšhans, V.: *Náš jazyk mateřský. Dějiny jazyka českého a vývoj spisovné slovenštiny*. Česká grafická unie. Praha 1924.
- Flajšhans, V.: *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. Díl I. Prolegomena a texty*. F. Bačkovský. Praha 1903.
- Flodr, M.: Glosy olomoucké. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, 5, 1956, řada historická C, s. 38–53.
- Fudeman(ová), K.: The Linguistic Significance of the Le'azim in Joseph Kara's Job Commentary. *The Jewish Quarterly Review*, 93, 2003, s. 397–414.
- Grossman, A.: The School of Literal Jewish Exegesis in Northern France. In: Sæbø, M. (ed.): *Hebrew Bible. Old Testament: the history of its interpretation*. Vandenhoeck und Ruprecht. Göttingen 2000, s. 321–371.
- Grünwald, M.: Staročeské glosy z X.–XIII. století. *Věstník České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění*, 2, 1893, s. 343–350.
- Harkavy, A. = Гаркави, А. Я.: *Объ языкѣ Евреевъ жившихъ въ древнее время на Руси и о славянскихъ словахъ встрѣчаемыхъ у еврейскихъ писателей. бѣ типографіи императорской академіи наукъ. Санктпетербургъ 1865.*

- Harkavy, A.: *היהודים ושפת הסלאוויים (= Die Juden und die slawischen Sprachen)*. Romm. Vilna 1867.
- Havránek, B.: *Vývoj spisovného jazyka českého*. In: *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Sfinx, B. Janda. Praha 1936.
- Hladká, Z.: Lexikografie. In: Pleskalová, J. – Krčmová, M. – Večerka, R. – Karlík, P. (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Academia. Praha 2007, s. 164–198.
- Hledíková, Z.: Nejstarší břevnovský rukopis. In: Hlaváček, I. – Bláhová, M. (eds.): *Milénium břevnovského kláštera (993–1993). Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách*. Karolinum. Praha 1993, s. 41–52.
- Jakobson, R.: L'histoire du tchèque et du slovaque littéraires. *Le Monde Slave*, 4, 1937, s. 353–366.
- Jakobson, R. – Halle, M.: The term *Canaan* in medieval Hebrew. In: Rudy, S. (ed.): *Roman Jakobson. Selected Writings VI. Early Slavic Paths and Crossroads. Part Two. Medieval Slavic Studies*. Mouton. Berlin – New York – Amsterdam 1985, s. 858–886.
- Jakobson, R.: Řeč a písemnictví českých židů v době přemyslovské. In: Matějka, L. (ed.): *Kulturní sborník ROK*. Moravian Library. New York 1957, s. 35–46.
- Jakobson, R.: The City of Learning. *American Hebrew*, 5th December 1941, s. 6–7, 13 a 16–17.
- Kaddari, M. Z.: Rashi as Grammarian. In: Skolnik, F. – Berenbaum, M. (eds.): *Encyclopaedia Judaica. Second edition. Volume 17. Ra-Sam*. Macmillan Reference and Keter Publishing House. Detroit – New York – San Francisco – New Haven – Waterville – London 2007, s. 103.
- Kearney, J.: *Rashi – Linguist despite Himself. A Study of the Linguistic Dimension of Rabbi Solomon Yishaqi's Commentary on Deuteronomy*. T & T Clark International. New York – London 2010.
- Kupfer, F. – Lewicki, T.: *Źródła hebrajskie do dziejów Słowian i niektórych innych ludów środkowej i wschodniej Europy*. Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk. Wrocław – Warszawa 1956.
- Lamprecht, A. – Šlosar, D. – Bauer, J.: *Historická mluvnice češtiny*. SPN. Praha 1986.
- Mareš, F. W.: *An Anthology of Church Slavonic Texts of Western (Czech) Origin*. Wilhelm Fink. München 1979.
- Nechutová, J. – Šlosar, D. – Večerka, R.: *Čítanka ze slovanské jazykovědy v českých zemích I*. UJEP. Brno 1982.
- Patera, A.: Staročeské glosy XIII století v kapitulní knihovně v Olomouci. *Časopis Musea Království českého*, 61, 1887, s. 119–120.
- Pleskalová, J.: Jan Hus a nabodenička. In: Čmejrková, S. – Svobodová, I. (eds.): *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause. Ústav pro jazyk český AV ČR*. Praha 2005, s. 283–287.
- Rieger, P.: *לשון כנען = die Sprachen Deutschlands. Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 80, 1937, s. 299–301.

⁵⁵ Grossman, A.: The School of Literal Jewish Exegesis in Northern France. In: Sæbø, M. (ed.): *Hebrew Bible. Old Testament. The history of its interpretation*. Vandenhoeck und Ruprecht. Göttingen 2000, s. 337.

- Sadek, V.: *Chebská bible – popis, rozbor a text s překladem části dosud nepublikovaného komentáře k haftarot (Genesis)*. FF UK. Praha 1956. Nepublikovaná diplomová práce.
- Sadek, V. – Heřman, J.: *České glosy v rukopise Chebské bible. Minulostí Západočeského kraje*. Krajské nakladatelství. Plzeň 1962, s. 7–15.
- Schaeken, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Patera-Glossen (St. Gregor-Glossen, Praeger Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 35, 1989, s. 159–191.
- Schenker, A. M.: *The Dawn of Slavic. An Introduction to Slavic Philology*. Yale University Press. New Haven – London 1995.
- Skála, E.: Lexikographie in Böhmen im 14.–19. Jahrhundert. *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slavisches Studien*, 1 (6), 1994, s. 3–10.
- StčS = *Staročeský slovník*. Academia. Praha 1968–2008.
- Šlosar, D. – Pleskalová, J.: Čeština stará raná. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Encyklopedický slovník češtiny*. NLN. Praha 2002, s. 91–94.
- Večerka, R. – Šlosar, D. – Dvořák, J. – Malčík, P.: *Spisovný jazyk v dějinách české společnosti*. Host. Brno 2009.
- Vintr, J.: *Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte*. 2., erg. Auflage. Otto Sagner. München 2005.
- Vintr, J.: Die tschechisch-kirchenslavischen Glossen des 12. Jahrhunderts in der Bibel Sign. 1190 der Nationalbibliothek in Wien (sog. Jagić-Glossen). *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 32, 1986, s. 77–113.
- Vintr, J.: Glosa ke grafice Jagićových a Paterových glos. In: Čornejová, M. – Rychnovská, L. – Zemanová, J. (eds.): *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902). Sborník příspěvků z mezinárodní konference Dějiny českého pravopisu (do r. 1902), 23.–25. září 2010*. Host – MU. Brno 2010, s. 43–52.

Problem of the oldest sentence in Czech

The contribution presents several candidates for the oldest Czech sentence. It attempts to challenge the almost universally accepted primacy of the Leitmeritz inscription from the early 13th century by drawing attention to overlooked alternative candidates.

PhDr. Robert Dittmann, Ph.D.
 Ústav českého jazyka a teorie komunikace
 Filozofická fakulta
 Univerzita Karlova
 nám. J. Palacha 2
 11638 Praha 1
 robert.dittmann@ff.cuni.cz

K jednomu funkčnímu aspektu expresivity (na materiálu současné tištěné publicistiky)

Darina Hradilová

Všestrannou a materiálově bohatě podloženou analýzu expresivity publikoval v roce 1961 J. Zima v monografii *Expresivita v současné češtině*. Od té doby byly expresivitě věnovány práce menšího rozsahu, charakteru článků či dílčích studií v obecněji orientovaných kompendiích,¹ které základní Zimovy teze přejímají. Soudíme, že systémová podstata expresivity, tedy základní principy její formální a sémantické utvářenosti, jak je popsal už J. Zima, zůstávají zachovány i v současné češtině. Domníváme se však, že je třeba věnovat pozornost funkčním aspektům užívání expresiv, na které bychom chtěli v tomto příspěvku poukázat.

Expresivní slova jsou tradičně charakterizována jako výrazy „vyjadřující citový, hodnotící a volní vztah mluvčího ke sdělované skutečnosti“ (Křístek² 2002: 131–132).³ Slovní zásoba disponuje širokým spektrem neexpresivních, tedy neutrálních výrazů, jimiž je možno vyjádřit citovost, evaluativnost či voluntativnost sdělení (srov. Čechová, 1996: 49).⁴ Na blízkost expresivity a evaluativnosti přitom poukazyval už i J. Zima (1961: 31–33). Tak např. celá škála evaluativních adjektiv a adverbii (*výborný – výborně, skvělý – skvěle, dobrý – dobře, špatný – špatně, hrozný – hrozně, strašný – strašně*) vyjadřuje hodnocení, aniž by se jednalo o výrazy vnímané jako expresivní.⁵ Podobný charakter, resp. schopnost

¹ Např. Čechová, M.: *Čeština – řeč a jazyk*; Karlík, P. – Nekula, M. – Rusínová, Z. (eds.): *Příruční mluvnice češtiny*; Čermák, F.: *Lexikon a sémantika* (viz seznam literatury).

² M. Křístek je autorem hesla *Expresivum* v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (eds. Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J.).

³ Podobně např. Hauser, P.: *Nauka o slovní zásobě*.

⁴ I v nové slovní zásobě vznikají expresiva, která paralelně s neutrální slovní zásobou označují tytéž skutečnosti: *demáč / demonahrávka; demoška / demonstrace; esemeskáč / esemeskovač; estébák / příslušník Státní bezpečnosti; sluchátka / chrániče uší proti hluku; intoušsky / intelektuálně; klausovatět / chovat se jako prezident Klaus; komplexák / zakomplexovaný člověk; korumpovatel / ten, kdo korumpuje; lebkoun / skinhead; pohybovadlo / motorové vozidlo, auto* apod. Excerptováno z publikace Martinová, O. a kol.: *Nová slova v češtině. Slovník neologismů 2*.

⁵ Jako expresivní nejsou hodnoceny ani kodifikačními příručkami (srov. např. SSČ).